

PAARDEPOTEN EN WEVERSBOLLEN: PLANTNAMEN IN DE DIALECTEN VAN HET NOORDOOSTELIJKE WAASLAND

Wim VAN LAERE

1. Inleidend

Dat de dialectwoordenschat zienderogen achteruitgaat is genoegzaam bekend, maar met betrekking tot benamingen voor wilde planten is die achteruitgang zonder meer spectaculair. Wie vandaag de jongerenbevolking polst naar dit gedeelte van de dialectwoordenschat, komt meer dan waarschijnlijk van een nagenoeg kale reis thuis: plattelandsbewoners van de derde leeftijd zijn wellicht de enigen die de dialectische plantnamen nog machtig zijn. Dat valt te betreuren, aangezien zulke oude plantnamen ons een blik kunnen gunnen in de volksgeschiedenis, meer bepaald de manieren waarop men eertijds wilde planten aanwendde voor allerlei doeleinden, zoals kinderspelletjes, het genezen van aandoeningen van uiteenlopende aard, enzovoort. Een reden te meer dus om, afgezien van louter taalkundige motiveringen, dergelijke benamingen op te tekenen; ongetwijfeld zal dat in de nabije toekomst niet meer mogelijk zijn.

In het onderzoek voor onze licentiaatsdissertatie hebben we gepoogd zo veel mogelijk dialectbenamingen voor wilde plantensoorten te inventariseren, in een gebied dat tot dusver nog nauwelijks systematisch op dat deel van de woordenschat onderzocht is: de noordoostelijke hoek van het Waasland, en de gemeenten die daar langs noordelijke en noordwestelijke zijde aan grenzen. In concreto gaat het om de gemeente (Groot-)Beveren met al haar deelgemeentes (met inbegrip van het gehucht Prosperpolder), plus Nieuw-Namen, Clinge en Kappellebrug in aanpalend Zeeuws-Vlaanderen en De Klinge en Meerdonk als deelgemeenten van Sint-Gillis-

Waas. We zochten per plaats een geschikte informant op, om hem vervolgens een lijst met afbeeldingen van voor het desbetreffende gebied relevante wilde planten voor te leggen die de informant dan in zijn eigen dialect diende te benoemen. Dat leverde in totaal nog meer dan 300 verschillende benamingen op voor circa 130 plantensoorten die in het wild in dat gebied voorkomen (bomen en struiken werden daarbij buiten beschouwing gelaten).

De informanten moesten uiteraard aan een bepaald profiel beantwoorden: zoals we al aangaven, zijn enkel ouderen nog op de hoogte van de dialectbenamingen. Het is met betrekking tot onderzoek naar andere woordvelden al onontbeerlijk om oudere informanten in te schakelen, omdat zij in essentie de enigen zijn die nog een min of meer 'authentieke' versie van het lokale dialect beheersen; voor plantnamenonderzoek gaat de methodologische eis dat de informant tot de derde leeftijdscategorie moet behoren nog sterker op. De minimale leeftijdsgrens die we hanterden bij het opsporen van potentiële informanten was dan ook 65 jaar.

Bovendien moet zo'n informant ook in relatief hoge mate 'ruraal' zijn: het ligt voor de hand dat stadsbewoners in veel mindere mate op de hoogte zijn van wat in berm en weide groeit dan plattelandsbewoners. Als men daarbij nog bedenkt dat de dialecten algemeen gesproken sneller verdwijnen in de steden dan op het platteland, dan moge duidelijk zijn dat de eis 'ruraal' van even groot belang is als de leeftijdsnorm. Maar ook binnen het begrip 'ruraal' moeten nog nuances worden aangebracht. Het zal immers niemand verwonderen dat wie op het land werkt of

gewerkt heeft, in veel hogere mate vertrouwd is met wilde planten dan een dorpspastoor of veldwachter. Voor ons specifieke onderwerp van wilde plantensoorten kwamen dus ook uitsluitend informanten in aanmerking die beroepsmatig dicht bij de natuur stonden of hadden gestaan, zoals landbouwers, landarbeiders of schaapherders.

2. De terugloop van plantnamen in het licht van dialectverlies

Jongeren in ons gebied kennen doorgaans alleen nog de benamingen *tingel* voor de Brandnetel, en *pisblo(e)m* voor de Paardebloem, al zullen jongeren uit een landbouwersgezin er waarschijnlijk nog wel enkele meer kennen (bijvoorbeeld *kleef* voor Kleefkruid, een onkruid dat met kleine haakjes aan kleding blijft hangen, of *strek* voor Haagwinde, een woekerende slingerplant met trechtervormige witte bloemen). Van de ruim 300 benamingen die ons door onze informanten werden meegedeeld, zijn dat dus de enige die in de sterke terugloop van dialectische plantnamen overeind gebleven zijn, maar we vermoeden dat ook dat uiteindelijk zal veranderen: de druk van de standaardtaal, het AN, op de Vlaamse (en andere) dialecten is immers zeer groot, en we hebben de indruk dat veel jongeren – ook op het platteland – nu al de AN-woorden *netel* en *paardebloem* prefereren boven respectievelijk *tingel* en *pisbloem*.

Dat – wat althans de jongere en middenleeftijd betreft – precies *tingel* en *pisbloem* de achteruitgang van de dialecten totnogtoe overleefd hebben, en geen andere (pakweg *weversbollen* voor de Wilde kaardebol of *kammen* voor Varen), heeft niets te maken met intrinsiek taalkundige factoren, maar ligt eenvoudig aan de aard van de planten zelf. De Paardebloem (*Taraxacum officinale*) een zeer bekend onkruid, dat zowat overal kan gedijen, zelfs tussen straatstenen. Natuurlijk groeien er nog wel andere onkruiden tussen straatstenen, zoals Varkensgras (*Polygonum aviculare*) of Grote weegbree

(*Plantago major*), maar die hebben in tegenstelling tot Paardebloemen geen opvallend gekleurde bloeiwijzen. Dat de Paardebloem bovendien een hele geschiedenis van de meest uiteenlopende toepassingswijzen achter de rug heeft, waaronder konijnenvoer, kinderspel (het wegblazen van het zaadpluis, fluitjes maken van de stelen), waterafdrijvend middel (*pisbloem*!) en zelfs voedingsgewas, heeft misschien ook wel bijgedragen aan het feit dat de plant vandaag nog zo bekend is bij een breed publiek – ook al zijn de meeste van die toepassingswijzen inmiddels wel tot het verleden gaan behoren.

De bloempjes van onze beide inheemse Brandnetelsoorten (*Urtica*) zijn groen, en vallen dus helemaal niet op, maar de grote bekendheid van deze planten (en daardoor wellicht ook de bekendheid van de benaming *tingel* in het Vlaamse dialectgebied) ligt op een ander vlak: de netelharen, die binnenin een zuur bevatten dat vrijkomt als ze afbreken, zodat de huid sterk geïrriteerd raakt als men een Brandnetel onvoorzichtig aanraakt. Wellicht is deze ‘tactiele’ eigenschap van de Brandnetels de belangrijkste reden waarom *tingel* als dialectische plantnaam nog algemeen bekend is, uiteraard gecombineerd met het algemene voorkomen van deze planten als hardnekkige onkruiden (op plekken met een verstoorde, stikstofrijke grond – bijvoorbeeld door de aanwezigheid van puin in de bodem – vormen ze vaak zelfs de hoofdvegetatie, althans de Grote brandnetel (*Urtica dioica*)).

Maar bovenstaande verklaringen van de gevallen *pisbloem* en *tingel* zijn ad hoc, en verklaren op zichzelf natuurlijk niet waarom de dialectwoordenschat voor plantnamen als geheel zo sterk teruggelopen is. De invloed van de standaardtaal is in deze, zoals we hoger al suggereerden, vermoedelijk de voornaamste factor: als men vandaag een plant als de Grote klapproos (*Papaver rhoeas*) überhaupt kent, dan is dat meestal met standaardtaalige benamingen als *klapproos* of *papaver*, en ‘zelden met de oude dialectbenamingen

(*koelbloem, koekeloerenhaan*), benamingen die zoals gezegd nog slechts bekend zijn bij de oude 'boerenbevolking'. Maar zelfs onze informanten gaven geregeld standaardbenamingen op: opgaven als *ereprijs, perzikkruid* of *bosandoorn* zijn zonder enige twijfel directe ontleningen aan de standaardtaal.

Ook bij die oudere plattelandsbewoners blijken verschillende benamingen dus nu al verloren te zijn gegaan. In een eerder dialectologisch onderzoekje ("Een. vergelijkende studie van de benamingen van vier wilde plantensoorten in de Vlaamse dialecten, vroeger en nu", 1999) hebben we opgaven van plantnamen uit twee verschillende materiaalverzamelingen vergeleken: de gegevens van de Zuid-Nederlandse Dialectcentrale (ZND), die grotendeels uit de eerste helft van de 20ste eeuw dateren, en de gegevens die begin 1999 verzameld werden door het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD) van de Universiteit Gent. Uit de systematische vergelijking van die beide corpora bleek ondubbelzinnig dat benamingen voor de onderzochte planten (*Gele lis, Sleutelbloem, Maretak en Klis*) die in de standaardtaal voorkomen (eventueel ook in de dialecten) een veel groter areaal hadden veroverd, en wel ten nadele van oorspronkelijke benamingen in lokale dialecten, bijvoorbeeld *bakker-tje* of *eierbloem* voor de Sleutelbloem. Veel van die oorspronkelijke plantnamen waren helemaal verdwenen of zagen hun verspreidingsgebied gehalveerd, terwijl her en der in Vlaanderen standaardtalige benamingen (*sleutelbloem, primula*) opgedoken waren.

Over die standaardbenamingen dient terloops te worden opgemerkt dat men er niet uitsluitend de officiële benamingen onder moet begrijpen (zoals gehanteerd in flora's en vastgelegd in de zogenaamde lijst-Heukels), maar om het even welke benamingen voor planten die in het AN in gebruik zijn. Ook niet-officiële, maar niettemin algemeen-Nederlandse woorden zijn dus aan een manifeste uitbreiding toe ten koste van 'inheemse' dialectbenamingen. Zo blijkt nu ook het

Engelse leenwoord *mistletoe* voor de Maretak vrij algemeen in gebruik, terwijl dit woord in de gegevens van de ZND niet eens voorkwam. Iets analoogs geldt voor de botanische genusnamen *primula* en *iris* voor respectievelijk Sleutelbloem en Gele lis. Ook in de gegevens die we zelf in het noordoostelijke Waasland bijeenbrachten, kwamen zulke opgaven een enkele keer voor.

De sterke uitbreiding van de standaardtalige woordenschat ten koste van dialectwoorden komt dus nergens sterker tot uiting dan op het vlak van plantnamen. Weliswaar moet men deze evolutie in het kader van de algemene terugloop van de dialecten onder druk van het AN zien, zoals reeds aangehaald werd, maar in het specifieke geval van plantnamen kunnen ook meer concrete factoren worden gedeut. Met name de algemene verspreiding van gepopulariseerde literatuur over planten, waarin vanzelfsprekend de standaardtalige benamingen gebruikt worden, heeft zonder twijfel bijgedragen aan de 'inburgering' van standaardnamen en daarmee het uitsterven van ettelijke dialectbenamingen. Geïllustreerde plantengidsen, tuinliteratuur en dergelijke zijn immers betrekkelijk populair, zodat de vertrouwdheid van velen met woorden als *pinksterbloem* of *herderstasje* wellicht significant is toegenomen.

Maar een factor die van minstens even groot belang is als AN-druk en dialectverlies is van niet-taalkundige aard. In een artikel uit 1997 ("De dynamiek van de hedendaagse dialecten vanuit cognitief-semantisch oogpunt: een verkenning") wijst Vicky Van Den Heede erop dat het verdwijnen van dialectwoorden niet altijd gerelateerd hoeft te worden aan de suprematie van het AN: dialectverlies kan immers ook een gevolg zijn van een verandering in de materiële leefwereld van de taalgebruiker. Van den Heede geeft daarbij het voorbeeld van de verschillende benamingen voor jonge kalveren, waarvan 'jongeren' (ruim op te vatten) er nagenoeg geen meer kennen. Waarschijnlijk heeft dat meer te maken met het feit dat de agrarische sector tegelijk minder centraal en moderner (techni-

scher) geworden is in onze actuele samenleving, dan met dialectverlies an sich.

‘Vervreemding van de natuur’ klinkt misschien wat clichématig, maar is een onloochenbare realiteit: na de Tweede Wereldoorlog is het uitgesproken agrarische karakter van Vlaanderen namelijk omgebogen in de richting van een sterke urbanisatie, waardoor de oorspronkelijke ‘nabijheid’ van de natuur (zowel letterlijk als figuurlijk) zeer sterk naar de achtergrond verdrongen werd. Daar de meeste mensen voor de oorlog van nabij vertrouwd waren met agriculturele begrippen (waaronder men, in ruimere culturele zin, ook plantnamen kan rekenen), zullen die begrippen toen ook in belangrijke mate deel uitmaken hebben van de algemene dialectwoordenschat. Maar dat algemene, centrale karakter van landbouwbegrippen in de algemene woordenschat verdween door de verstedelijking na 1945, eenvoudig omdat de concepten die ermee aangeduid werden structureel aan belang inboetten.

De enorme daling van het aantal plantnamen dat de dialectspreker nog uit zijn eigen dialect kent, is dus zeer waarschijnlijk ook op die manier te verklaren. Hierbij moet nog een extra factor in rekening gebracht worden, namelijk het deplorabele feit dat veel wilde planten zelf sterk achteruitgegaan zijn ten gevolge van ecologische pollutie (pesticiden, industriële verontreiniging), verkavelingen, ingrijpende structurele veranderingen in hun biotoop enzovoort. Dat jongeren, ook jongere landbouwers, de benaming *blauwbloem* voor de Korenbloem niet meer kennen, heeft dus ook te maken met het feit dat een plant die zo gevoelig is voor herbiciden als de Korenbloem zelf aan het uitsterven is. Bovendien wordt vandaag veel minder rogge verbouwd dan voorheen, terwijl de Korenbloem precies een voorkeur heeft voor roggevelden.

Met betrekking tot de zeer sterke achteruitgang voor de dialectwoordenschat voor planten kunnen dus factoren van heel verschillende aard aangevoerd worden als verklarende

argumenten; dat die achteruitgang precies zo spectaculair is aangaande plantnamen, komt net doordat al die factoren samen opereren en elkaar in hun invloed versterken. Hierbij moet echter een wat merkwaardig feit worden vermeld, dat tegen deze tendensen lijkt in te gaan: in enkele zeldzame gevallen blijken de dialecten namelijk toch nog in staat tot een zekere productiviteit (het vormen van nieuwe woorden). Zo luidt één van de benamingen in onze eigen materiaalverzameling *veldbeemd*, waarmee het Veldbeemdgras (*Poa pratensis*) in Clinge (en wellicht ook elders) wordt aangeduid.

Veldbeemd is overduidelijk een ontlending aan de standaardnaamgeving; landbouwers (veehouders) zijn inmiddels vertrouwd gemaakt met heel wat standaardbenamingen van grassoorten, omdat het natuurlijk de officiële benamingen zijn die gehanteerd worden op verpakkingen van graszaadmengsels (voor de aanleg van weiden), enzovoort. Zo gaf dezelfde informant ook het woord *roodzwenk* op voor Rood zwenkgras (*Festuca rubra*), een soort die net als Veldbeemdgras veel toegepast wordt in weiden. Opvallend is dat in beide gevallen het gedeelte *-gras* is weggelaten, waarschijnlijk om redenen die met betekenisredundantie te maken hebben: men vond *-gras* wellicht overbodig, omdat *veldbeemd-* en *roodzwenk-* op zichzelf er geen twijfel over laten bestaan dat de respectieve grassoorten bedoeld zijn. Op die manier gingen de eerste delen van de benamingen *veldbeemdgras* en *roodzwenkgras* als het ware een eigen leven leiden.

Opvallend is overigens wel dat dit verkortingsprocédé vooral bij benamingen op *-gras* schijnt voor te komen: zo geeft Paque (1896), één van de toonaangevende auteurs inzake volksnamen voor planten, het woord *duin* op voor Helm (*Ammophila arenaria*), het gras dat met zijn taaie wortelstokken onze zeeduinen bindt; *duin* is duidelijk een analoge verkorting, namelijk van *duingras*. Ook hier heeft men het grondwoord *-gras* dus overbodig geacht. *Veldbeemd* en *roodzwenk* zijn dus

mooie voorbeelden van hoe de dialecten een recent standaardtalig woord kunnen ontleen om het zelf creatief aan te passen, al blijft die standaardtaal natuurlijk wel het uitgangspunt.

Nog opmerkelijker is het woord *zuurbeemd*, ons in Vrasene opgegeven voor weer een andere grassoort, de Gestreepte witbol (*Holcus lanatus*). Vermoedelijk is *zuurbeemd* een voorbeeld van een meer verregaande productiviteit van het lokale dialect in relatief recente tijden: bij *veldbeemd* is de ingreep van het dialect op het AN-woord (*veldbeemdgras*) nog beperkt gebleven tot een simpele verkorting, maar in het geval *zuurbeemd* is er duidelijk meer aan de hand, aangezien *zuurbeemdgras* geen standaardtalig woord is, ook niet buiten de officiële naamgeving aan planten. Waarschijnlijk is het woordvormingsproces dat tot *zuurbeemd* geleid heeft, begonnen met de vorming van *zuurbeemdgras* naar analogie van *veldbeemdgras*. Het motief voor het element *zuur-* ligt ongetwijfeld bij het feit dat Gestreepte witbol de voorkeur geeft aan zuurdere grondsoorten: men vindt het vooral op zure zandgronden en zelfs veengronden (de zuurste grondsoort), wat overigens niet betekent dat het niet op andere gronden kan voorkomen.

Het motief voor het gedeelte *-beemdgras* moet waarschijnlijk gezocht worden bij een algemene uiterlijke gelijkenis tussen Gestreepte witbol en Veldbeemd-gras: beide grassen behoren weliswaar tot verschillende geslachten, maar hun stengels, bladeren en fijn vertakte, pluimachtige bloeiwijzen kunnen in de perceptie van de leek ongetwijfeld een vermoeden van verwantschap doen rijzen (waarbij het essentieel is op te merken dat men biologische classificaties geenszins met classificaties door leken in de dialecten mag verwarren: beide 'indelingssystemen' hebben namelijk volstrekt niets met elkaar te maken, en gebruiken uiteraard criteria van totaal verschillende aard). Naar analogie van *veldbeemdgras* > *veldbeemd* is dan ook *zuurbeemdgras* verkort tot *zuurbeemd*.

Met andere woorden, het dialect in kwestie is in dit geval vertrokken van een standaardbenaming, en heeft die zelfstandig gebruikt om een eigen woord te vormen, waarop men dan hetzelfde procédé van verkorting heeft toegepast als op het standaardwoord dat als vertrekpunt fungeerde. Bij dit alles moet weliswaar benadrukt worden dat het om een nagevoeg op zich staand geval gaat: men kan er slechts uit besluiten dat de dialecten in een aantal gevallen toch nog enige vorm van recente productiviteit vertonen. Ook mag men niet vergeten dat de informant die *zuurbeemd* opgaf een 81-jarige man was, en dat dit geval van productiviteit dus hoe dan ook in de derde leeftijdscategorie gesitueerd moet worden, die in feite de laatste generatie is die nog een werkelijk oorspronkelijke vorm van dialect beheerst.

3. Verschillen in de mate van heteronymie

Met het begrip 'heteronymie' wordt in de taalkunde het geheel aan verschillende benamingen bedoeld voor een bepaald begrip in een bepaalde taal dan wel dialect. Als er dus in een bepaald gebied veel verschillende benamingen zijn voor dezelfde plantensoort, dan vertoont dat begrip (die plant) een hoge mate van heteronymie. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de Lisdodde (*Typha*), de bekende moerasplant met bruine, sigaarachtige bloeiwijzen: in ons onderzoek bleken namelijk niet minder dan 9 verschillende benamingen voor deze plant (of eigenlijk planten, want het gaat om twee nauw verwante soorten) voor te komen. In het gebied dat we onderzochten heeft Lisdodde dus een erg hoge heteronymie (in casu zelfs de hoogste van alle wilde planten, tenminste in zoverre we zelf konden nagaan). Omgekeerd vertoont bijvoorbeeld de Boterbloem (*Ranunculus*, met 5 verschillende soorten in de door ons onderzochte streek) een uitgesproken lage heteronymie: in alle plaatsen werd ze gewoon *boterblo(e)m* geheten.

Proberen te verklaren waarom een plant in een bepaalde streek veel benamingen krijgt en een andere weinig (of helemaal geen) is veel minder evident dan het lijkt. Het loutere voorkomen van de plant zelf lijkt weliswaar een belangrijke randvoorwaarde te zijn: het ligt nogal voor de hand dat een plant die ergens zeer zeldzaam of afwezig is geen lokale benamingen kan krijgen; zo zal men in de noordoostelijke hoek van het Waasland vergeefs zoeken naar volksnamen voor pakweg de Sleutelbloemen of de Bosanemoon, omdat die planten er eenvoudigweg niet voorkomen. In streken waar ze wel voorkomen (bijvoorbeeld de Vlaamse Ardennen), krijgen deze soorten meestal wel benamingen, en met name voor de Bosanemoon worden door Paque (1896) dan ook verschillende benamingen opgegeven, zoals *duivelskruid*, *wrattenbloem* en *boswindroos*. Een ander mooi voorbeeld bij Paque (1896) is dat van de Zonnedauw (*Drosera*): daarvoor kent hij twee volksnamen, te weten *vliegenvanger* in Retie en *loopigkruid* in Schilde, beide in de provincie Antwerpen (Kempen en Voor-kempen), waar dit zeldzame insectenetende plantje inderdaad in heidegebieden voorkomt.

Maar daarmee is het verschil in de mate van heteronymie tussen Lisdodde en Boterbloem in het noordoostelijke Waasland niet verklaard: beide planten zijn er immers algemeen, sterker nog: Boterbloemen (meer bepaald de Kruipe boterbloem (*Ranunculus repens*) en de Scherpe boterbloem (*Ranunculus acris*)) zijn er strikt genomen zelfs nog talrijker dan Lisdodde, zodat het (relatief) 'weinig' voorkomen van een plant blijkbaar niet hoeft te betekenen dat de heteronymie laag blijft. Er zijn ook zeer algemeen voorkomende plantensoorten waarvoor we geen enkele benaming gevonden hebben, zoals de Gewone raket (*Sisymbrium officinale*), een eenjarig onkruid met kleine gele bloempjes op lange, stijve zijtakken, dat in bijna iedere moestuin aan te treffen is. Al dan

niet (algemeen) voorkomen van een plant biedt op zich dus geenszins een afdoende verklaring voor de verschillen in mate van heteronymie, maar kan hooguit als een bepalende randvoorwaarde gezien worden, die als het ware het gebied afbakt waarbinnen 'benamingen' kunnen plaatsvinden.

De verschillen in mate van heteronymie voor verschillende vergelijkbare begrippen zijn reeds herhaaldelijk aan taalkundige reflectie onderworpen, en er zijn in de loop der jaren verschillende mogelijke verklaringen geopperd. M. Devos en J. De Caluwe (1993) wijdden een artikel aan deze problematiek, met de titel "Universele tendensen in de lexiconstructuur?". Ze baseren zich daarvoor op een licentiaatsverhandeling van Nancy De Smet uit 1992, waarin ditmaal geen plantnamen maar wel diernamen uit de dialecten onder de loep genomen werden. De auteurs toetsen in het artikel dat materiaal aan enerzijds twee traditionele verklaringen, en anderzijds twee moderne modellen die gestoeld zijn op de actuele cognitieve linguïstiek.

Het eerste traditionele verklaringenmodel betreft 'maatschappelijke relevantie'. Daarbij gaat men uit van het standpunt dat naamgeving uniformer is naarmate datgene wat benoemd wordt een belangrijker plaats bekleedt in de materiële of mentale wereld van de taalgebruiker. Zulke objecten of begrippen zouden namelijk frequenter voorkomen in dagelijks taalgebruik, ook en vooral in interlokale communicatie. Het begrip of object komt met andere woorden vaker ter sprake in conversaties tussen mensen uit verschillende plaatsen, waardoor de heteronymie nivelleert en daalt. 'Maatschappelijke relevantie' is natuurlijk een relatief begrip, en moet dus ruim opgevat worden: het kan gaan om zaken waar men dagelijks mee geconfronteerd wordt, zaken die uitgesproken nuttig zijn in de leefwereld van de taalgebruiker, enzovoort. Ook pejoratieve relevantie is heel goed denkbaar: schadelijke, lastige of anders-

zins als negatief ervaren diersoorten (muggen, vliegen,...) hebben meestal ook maar een beperkt aantal benamingen. Kortom: als iets zich 'opdringt' aan de aandacht van de mens, in positieve, negatieve of neutrale zin (denk in dat laatste geval aan begrippen als 'mens', 'dag' of 'weg', die niet uitgesproken positief noch negatief zijn), dan is er sprake van hoge maatschappelijke relevantie en dus lage heteronymie.

Wat wilde planten betreft kan maatschappelijke relevantie dus te maken hebben met zeer frequent voorkomen, hardnekkigheid als onkruid, giftigheid, eetbaarheid, geneeskracht enzovoort. Als echter deze hypothese wordt getoetst aan de plantnamen in het noordoostelijke Waasland, dan blijkt ze niet in staat de verschillen in mate van heteronymie uit te leggen. Zo vertonen als bijzonder nuttig te boek staande planten, zoals de Echte kamille (*Matricaria recutita*) – al eeuwenlang geprezen om haar medicinale eigenschappen – soms toch een hoge heteronymie (*kamul(le)*, *hondsdrul* etc.). Hetzelfde kan gezegd worden van veel 'negatief maatschappelijk relevante' planten als Speerdistel (*Cirsium vulgare*), die niet alleen een bijzonder hardleers onkruid is, maar bovendien veel gemener steekt dan andere distels (namelijk met heel fijne stekeltjes, die in de huid dringen en uitermate vervelende infecties kunnen veroorzaken): voor Speerdistel komen immers 5 verschillende benamingen voor (waaronder *paardestekel* en *weidistel*), wat in een gebied van 14 plaatsen toch een vrij hoge mate van heteronymie mag heten. Met betrekking tot algemeenheid blijkt zich trouwens hetzelfde voor te doen: heel algemene planten kunnen zowel een hoge als een lage mate van heteronymie vertonen.

Het tweede traditionele verklaringsmodel draait rond het begrip 'attitudinale emotionaliteit'. Dat houdt in dat verschijnselen waarop mensen gevoelsmatig reageren (positief dan wel negatief) gekenmerkt worden door een hoge mate van heteronymie. Hiermee kan

verklaard worden waarom er bijvoorbeeld zo'n grote variatie is aan scheldwoorden, koosnaampjes en woorden uit kindertaal. Vaak leidt attitudinale emotionaliteit tot allerlei beeldende woord- en klankvormings-procédés: klanknabootsingen als *woefwoef* ('hond') en *tsjoeketsjoek* ('trein') zijn daarvan sprekende voorbeelden. Toch blijkt dit model verre van efficiënt om verschillen in de mate van heteronymie voor diernamen te verklaren: voor de vlinder, een insect dat potentieel positieve emoties kan oproepen door de mooie kleuren op de vleugels of de elegante manier van vliegen, zijn er inderdaad heel wat verschillende benamingen in de Vlaamse dialecten (waaronder het Brabantse *pepel* enz.), maar voor de spin – een diertje dat bij veel mensen uitgesproken gevoelens van afkeer, zelfs angst oproept – klopt de hypothese dan weer niet, aangezien het aantal verschillende benamingen ervoor zeer beperkt is (bijna steeds varianten van *spin* of *kob(be)* en samenstellingen daarvan).

Dit emotionaliteitsmodel is in principe ook toepasbaar op planten, zij het in beperktere mate: ook planten kunnen tot op zekere hoogte positieve of negatieve emoties induceren. Positieve reacties kunnen bijvoorbeeld bestaan in een appreciatie van de schoonheid of 'lieflijkheid' van de bloemen, gebaseerd op – uiteraard subjectief geïnterpreteerde – aspecten van kleur, vorm en grootte. Ook het gebruik van een plant of delen ervan in kinderspelletjes kan misschien positieve reacties oproepen. Negatieve reacties kunnen dan weer uitgelokt worden door gemeen prikkende stekels (distels!), brandharen, giftigheid, woekerende wortelstokken of zelfs gewoon 'lelijkheid'; denk daarbij aan de Speerdistel (*Cirsium vulgare*), die met zijn scherpe stekels, venijnig prikkende haartjes en potige afmetingen erg 'agressief' aandoet. Bij dit alles moet wel worden opgemerkt dat het omschrijven van menselijke reacties op planten betrekkelijk artificieel en relatief is: een plant kan bijvoorbeeld vervaarlijke stekels

dragen of dodelijk giftig zijn en toch mooie bloemen dragen, en een natuurliefhebber zal zogenaamd ‘lelijke’ planten vaak toch weten te waarderen als het bijvoorbeeld een zeldzame, interessante of ecologisch belangrijke soort betreft.

Als we niettemin dit emotionele verklaringmodel trachten toe te passen op de plantnamen in het noordoostelijke Waasland, dan blijkt ze – net als bij de diernamen – niet te kloppen: veel ‘lieflijke’ bloempjes, zoals het Middelst vergeet-mij-nietje (*Myosotis arvensis*) of de eenjarige viooltjessoorten (Akkerviooltje (*Viola arvensis*) en Driekleurig viooltje (*Viola tricolor*)), blijken een zeer lage heteronymie te vertonen: het Middelst vergeet-mij-nietje heet overal gewoon *vergeet-me-niet(je)*, en de viooltjes worden in alle plaatsen die we onderzochten *violet(je)* genoemd, zij het soms gespecificeerd met *wild(e)*, ter onderscheiding van gekweekte viooltjes (zoals de zogenaamde Pensées (*Viola X wittrockiana*), grootbloemig en vaak aangeplant in bloembakken e.d.). Dat men deze plantjes niettemin als lieflijk ervaart, blijkt wel uit het feit dat de benamingen in het merendeel van de gevallen verkleinwoorden zijn (op *-je*), die in onze taal heel vaak een affectief karakter hebben. Natuurlijk gaat het tegelijk ook om bloempjes die letterlijk kleine afmetingen hebben, maar dat geldt ook voor de fraaie rode (zelden blauwe) bloempjes van het Gewoon guichelheil (*Anagallis arvensis arvensis*), dat nergens een verkleinwoord als benaming krijgt. Mogelijk krijgt Guichelheil (en ook Vogelmuur (*Stellaria media*), met kleine witte bloempjes) geen verkleinende benamingen omdat het een lastiger onkruid is dan het Middelst vergeet-mij-nietje of het Akkerviooltje.

Met betrekking tot negatieve emoties zou men – op grond van deze emotionaliteitshypothese – verwachten dat een plant als de Brandnetel, met zijn brandharen en de eigenschap als erg lastig onkruid op te treden, een hoge mate van heteronymie heeft, maar ook

dat blijkt niet het geval: op één plaats (Haasdonk) werd *steentingel* opgegeven, maar in alle andere plaatsen noemt men Brandnetels eenvoudig *tingelen / tingels*. Met andere woorden, het verklaringmodel van attitudinale emotionaliteit schiet duidelijk tekort om verschillen in mate van heteronymie uit te leggen.

De twee traditionele verklaringspistes zijn dus geenszins toereikend: er zijn steeds tegenvoorbeelden te vinden in beide richtingen (namelijk een lage heteronymie waar de hypothese een hoge heteronymie voorspelt, en vice versa). De auteurs die we hoger al vermeldden kwamen voor diernamen tot dezelfde conclusie, en probeerden dan ook alternatieve verklaringswijzen aan te reiken, die gestoeld zijn op de cognitieve linguïstiek: dat deel van de taalkunde dat zich bezighoudt met de manier waarop taal en taalgebruik mentaal in elkaar zit, in het denkpatroon van de gemiddelde taalgebruiker. Het is een relatief recente discipline, die misschien een meer genuanceerde en psychologisch onderbouwde verklaring kan bieden voor de verschillen in graad van heteronymie: ze plaatst het fenomeen ‘taal’ immers in de algemene context van kennisverwerving en de mechanismen die ten grondslag liggen aan het menselijke bevattingvermogen.

Een eerste aspect van die cognitieve aanpak is opgebouwd rond het begrip ‘basic-level category’. Dat betekent dat fenomenen in de ons omgevende werkelijkheid op verschillende niveaus geconcipieerd kunnen worden. Devos & De Caluwé halen daarbij het voorbeeld aan van een Engelse labrador (hondenras): het indelingsniveau ‘Engelse labrador’ is dan het meest concrete en specifieke niveau, terwijl ‘Labrador’ het volgende, al iets meer generaliserende niveau is, gevolgd door ‘hond’ enzovoort. Het meest algemene en abstracte niveau voor dit voorbeeld zou dan ‘dier’ kunnen zijn. Voordat de cognitieve linguïstiek zich ontwikkelde, stelden dialectspecialisten al vast dat meer algemene, overkoe-

pelende categorieën (zoals ‘hond’) in de dialecten homogener benoemd worden dan de specifiekere, afzonderlijke subcategorieën (zoals ‘Engelse labrador’). Zo heeft men in veel Vlaamse dialecten verschillende benamingen voor de stelen van evenveel verschillende werktuigen (zodat bijvoorbeeld de steel van een zeis met een ander woord wordt benoemd dan de steel van een bezem), terwijl er voor het algemene begrip ‘steel’ geen benaming voorhanden is (er is dus geen enkele term die de hele lading ‘stelen’ als geheel kan dekken).

Voor de opkomst van de cognitieve linguïstiek werd dit eenvoudig uitgelegd als het gevolg van een soort onvermogen van de dialectspreker om te abstraheren; de dialectspreker bleef steken in het afzonderlijke, het anekdotische, zo luidde het. Het hoeft geen betoog dat achter deze weinig flatterende verklaring een stigmatisatie van de dialecten ten voordele van de standaardtaal schuilging. In de moderne taalkunde kwam er dan ook felle kritiek op zulke commentaren, en werd gepoogd om andere, meer realistische en psychologisch verantwoorde verklaringen te vinden. Zo is het bijvoorbeeld heel goed mogelijk dat men de stelen van al die werktuigen als zo materieel en functioneel verschillend zag, dat ze ook als geheel aparte categorieën opgevat werden, terwijl er geen behoefte bestond aan een overkoepelend concept ‘steel’. Dat de zaken in ieder geval complexer in elkaar zitten dan de traditionele dialectologie wou doen geloven, blijkt ook uit het feit dat een woord als *koe* concepten op verschillende niveaus kan aanduiden: het woord *koe* wordt immers – ook in de standaardtaal, overigens – zowel gebruikt voor het overkoepelende concept ‘rund’ als voor het basisniveau ‘volwassen rund van het vrouwelijk geslacht’.

Uitgaande van deze moderne invalshoek komen Devos & De Caluwé tot een eerste cognitief-linguïstische hypothese die de verschillen in graad van heteronymie moet hel-

pen te verklaren: “begrippen op basisniveau vertonen weinig of geen heteronymie, ook al is het best mogelijk dat de subbegrippen in de Nederlandse dialecten op zeer verscheiden manieren op zeer verschillende manieren worden benoemd”. Toch stelden de auteurs vast dat ook deze hypothese weer niet waterdicht blijkt: ze verklaart bijvoorbeeld niet waarom de – oorspronkelijke – heteronymie voor basisbegrippen als ‘egel’ of ‘kikker’, om weer naar de diernamen uit het materiaal van De Smet te verwijzen, opvallend hoog ligt.

Ook voor de plantnamen in het noordoosten van het Waasland houdt de hypothese geen stand: de overkoepelende categorie ‘onkruid met windende stengels’ wordt er algemeen *strek* genoemd. De benaming *strek* wordt daarnaast ook nog op twee lagere niveaus toegepast, te weten ‘soort Winde’ en ‘Haagwinde’: in het Waasland komen namelijk twee verschillende Windesoorten voor (Akkerwinde (*Convolvulus arvensis*) en Haagwinde (*Calystegia sepium*)), die allebei lastige onkruiden met windende stengels zijn en dus onder het algemene niveau ‘onkruid met windende stengels’ vallen. De benaming *strek* wordt in een aantal gemeenten (De Klinge en Vrasene) echter uitsluitend toegepast op de Haagwinde, terwijl de Akkerwinde er respectievelijk *roze strek* (naar de dominante bloemkleur) en *akkerstrek* (naar het voorkomen op akkers) heet. Het woord *strek* kan dus op drie niveaus slaan: ‘onkruid met windende stengels (waaronder de beide Windes, maar ook Zwaluw tong (*Polygonum convolvulus*) en soms zelfs Vogelwikke (*Vicia cracca*))’; ‘Winde (algemeen)’ en ‘Haagwinde’ (één van die beide Windesoorten).

De hypothese blijkt ook hier niet echt stand te houden: weliswaar is er geen heteronymie op het hoogste niveau (voor het begrip ‘onkruid met windende stengels’ is er alleen het woord *strek*) en is er een hoge heteronymie op het laagste subniveau (want de Haagwinde kreeg nog verschillende andere benamingen, waaronder *hagewinde* (Beveren) en *pastoeppen*

(Verrebroek)), maar tegelijk heeft het tweede niveau ('Winde (alg.))' ook een relatief hoge heteronymie: voor de Winde in het algemeen (dus de beide soorten samen) blijken er in het gebied in kwestie immers 3 verschillende benamingen voorhanden te zijn (het al genoemde *strek*, plus *klimop* en *bewin*). Men kan dan ook niet beweren dat het laagste sub-niveau een duidelijk hogere heteronymie heeft dan het niveau dat er net boven ligt. Toch volstaat dit in se niet als argument contra de hypothese: het gaat slechts om dit ene voorbeeld, wat op zich natuurlijk niet voldoende is om de hypothese te ontcrachten. Dat zou pas mogelijk zijn met een groot aantal soortgelijke voorbeelden. Dat de hypothese volgens Devos & De Caluwé echter duidelijk niet opgaat voor diernamen, is echter wel degelijk een overtuigende indicatie dat ze weerom geen adequate verklaring voor de verschillen in mate van heteronymie kan bieden.

De auteurs stellen daarom nog een laatste verklaringsmodel voor, dat eveneens steunt op de cognitieve linguïstiek. Volgens dit model is er weinig heteronymie voor die begrippen die een grote ontologische variatie omvatten, wat betekent dat er veel verschillende verschijningsvormen zijn waarin het begrip zich in de realiteit manifesteert. Dit kan geïllustreerd worden met het voorbeeld dat door de auteurs zelf wordt aangevoerd: dat van het begrip 'spin', dat zoals we al vermeldden een lage heteronymie vertoont. Die laatste hypothese zou dit kunnen verklaren vanuit het feit dat het begrip 'spin' een zeer grote ontologische variatie dekt: inderdaad komen in onze streken meer dan 600 verschillende spinnensoorten voor, die duidelijke verschillen vertonen inzake het al dan niet weven van webben en de eventuele structuur daarvan, de afmetingen van het dier en de lengte en dikte van de poten in verhouding tot het lichaam, de kleur, de mate van lichaamsbehaaring, de plaats van voorkomen enzovoort. Door die hoge ontologische variatie

wou de creativiteit van de dialectgemeenschap om het algemene begrip 'spin' met verschillende benamingen te bedenken als het ware geblokkeerd worden, waardoor de heteronymie laag blijft.

Maar bij een beschouwing van de plantnamen in het noordoostelijke Waasland blijkt ook deze laatste hypothese in het water te vallen. Zo vertoont het begrip 'varen' een relatief hoge heteronymie (relatief, omdat men er hierbij rekening mee moet houden dat varens in de desbetreffende streek niet overal groeien), terwijl er toch 7 verschillende varensorten in dat gebied voorkomen. De ontologische variatie schijnt hier dus niet evenredig te zijn aan de mate van heteronymie, wat ook weer blijkt uit de vaststelling dat veel plantensoorten die in ons gebied amper 1 benaming krijgen helemaal geen ontologische variatie vertonen: Bijvoetalsem (*Artemisia vulgaris*, een struikachtig gewas met bloempjes in trossen), Muurpeper (*Sedum acre*, een laagblijvend vetplantje) of Stinkende gouwe (*Chelidonium majus*, een kruid met geel melksap dat vroeger tegen wratten werd aangewend) zijn planten zonder subsoorten of variëteiten, die er bovendien steeds ongeveer hetzelfde uitzien en het toch met slechts één benaming (respectievelijk *bijvoet*, *rijs(t)pap* en *stinkende vergouwen*) moeten stellen.

Uit het voorgaande is dus ondubbelzinnig gebleken dat geen enkele van de gangbare of door Devos & De Caluwé gesuggereerde verklaringspistes op zich volstaat om de verschillen in graad van heteronymie uit te leggen. Wellicht is het niet eens mogelijk om één universeel verklaringsmodel te vinden, en spelen verschillende mogelijke hypothesen tegelijk een rol, naast allerlei factoren ad hoc. Vermoedelijk kunnen wel een aantal tendensen aangewezen worden, maar de meest adequate methode om deze problematiek aan te pakken lijkt ons toch een geïntegreerde benadering te zijn: per plant kunnen alle plausibele hypothesen afzonderlijk tegen elkaar afgewogen worden, waarbij het tegelijk de voor-

keur verdient om concrete, niet-systematische factoren in te schakelen. Zo kan men bijvoorbeeld nagaan hoe de plant in kwestie door de lokale boeren gebruikt werd, waar en in welke mate ze in een bepaalde gemeente precies voorkomt enzovoort.

4. Waar komen de benamingen vandaan?

Een cruciaal aspect van het onderzoek naar dialectbenamingen van planten bestaat er natuurlijk in om te achterhalen wat die benamingen precies betekenen en hoe en waarom ze ontstaan zijn. Waarom heet de Gewone duivekervel (*Fumaria officinalis*) in Beveren *wilde peen*, en hoe is men in Meerdonk op de benaming *paardepoten* voor de Gele plomp gekomen? In een aantal gevallen spreekt de benaming voor zich: zo begrijpt iedereen onmiddellijk dat de benaming *sigaren* voor Lisdodde geïnspireerd is op de cilindrische, bruine bloemkolven van die planten, die inderdaad wel iets hebben van een grote sigaar van het corona-type.

Maar in het merendeel van de gevallen ligt een dergelijke verklaring veel minder voor de hand. Toch kan etymologisch onderzoek meestal wel zeer plausibele naamsverklaringen opleveren, en ook de culturele geschiedenis van een plant is vaak zeer verhelderend: talloze benamingen zijn immers gebaseerd op aloude gebruikswijzen van een plant, gebruikswijzen die veelal in de nevelen van de geschiedenis opgegaan zijn, maar die vaak nog uit historische bronnen of mondeling overgeleverde volksgeschiedenis kunnen worden 'opgevist'. Sommige gebruikswijzen zijn trouwens nog tot in recente tijden van toepassing geweest, en zijn nog steeds bekend bij een gedeelte van de oude boerenbevolking. Zo wist de Beverse informant nog te vertellen dat de benaming *muttekenskruid* voor het Zilverschoon (*Potentilla anserina*) teruggaat op het feit dat veeboeren dit kruipende plantje met kamvormige blaadjes vroeger gebruikten om bepaalde darmaan-

doeningen bij *muttekens* (= 'jonge kalveren') te genezen, iets wat nu – met de moderne, wetenschappelijke diergeneeskunde – uiteraard definitief tot het verleden behoort.

Op die manier kunnen verschillende benoemingsmotieven geïdentificeerd worden die tot de vele plantnamen in de Nederlandse dialecten geleid hebben: welke plantkundige, medicinale en andere eigenschappen van planten heeft een dialectgemeenschap aangegrepen om de planten te benoemen? Zo kan men benamingen onderscheiden die gebaseerd zijn op het uiterlijk van een plant of delen ervan, benamingen die gebaseerd zijn op volksgeloof, religie en magie, op medicinale of juist giftige en andere schadelijke eigenschappen, op praktische toepassingen (zoals kinderspelletjes of gebruiksmateriaal) of op herkomst van een plant. Bij dit alles dient ook nog rekening te worden gehouden met puur taalkundige processen, zoals ontleening van een woord uit de botanische nomenclatuur of een vreemde taal. Har Brok (1993) gebruikt in zijn boekje "Van Vergeet-mijnietje tot Gebroken hartje" deze grove indeling, telkens met meer specifieke categorieën. In wat volgt geven we enkele concrete voorbeelden van plantnamen uit het noordoostelijke Waasland die tot deze categorieën behoren.

Een benaming die verwijst naar het algemene uitzicht van de plant is *magerman*, in Beveren en omliggende gemeenten gebruikt voor het Herderstasje (*Capsella bursa-pastoris*). Wie dit plantje kent, zal begrijpen dat de ranke, schriële indruk die het wekt het benoemingsmotief is geweest voor de benaming *magerman*; daarbij heeft ook een zekere personificatie plaatsgevonden: het Herderstasje wordt figuurlijk vergeleken met een mens, meer bepaald een 'mager man'. Maar benamingen die betrekking hebben op het uiterlijk van een plant kunnen ook meer specifiek slaan op een bepaalde groeiwijze, zoals *kruip*, in Melsele gezegd tegen het Veldbeemdgras: dat 'kruipt' namelijk over de grond met taaie, zich uitstrekkende uitlopers.

Ook de bloeitijd kan een benoemingsmotief zijn: zo is het *sint-jacobskruid*, de Beverse benaming voor het Jacobskruid (*Senecio jacobaea*), genoemd naar het feit dat het rond de feestdag van de H. Jacobus, die in het jaar 42 door Herodes Agrippa onthoofd werd. De feestdag van de H. Jacobus valt op 25 juli, en inderdaad kunnen we rond die tijd het Jacobskruid in volle bloei vinden. Verder zijn ook plaats van voorkomen en bloeiwijze hieraan verwante benoemingsmotieven: *maïsgras* (Hananepoot (*Echinochloa crus-galli*), een gras dat om ecologische redenen inderdaad veel in maïsakkers groeit), *twalfurenbloemeke* (Gewone vogelmelk (*Ornithogalum umbellatum*), waarvan de fraaie witte bloempjes zich rond de middag openen – al dient dit ‘twaalf uur’ natuurlijk niet al te letterlijk genomen te worden),...

Ook de onderdelen van een plant kunnen stof zijn voor verschillende benoemingsmotieven: de vorm van de bloem in *bellenstruik* (Beverse benaming voor de Hop (*Humulus lupulus*), algemeen bekend vanwege de ‘hopbellen’, de vrouwelijke bloeiwijzen waaruit het hopmeel wordt gehaald waarmee men bier op smaak brengt), de kleur van de bloem in *blauwbloem* (de Korenbloem (*Centaurea cyanus*), een plant die in roggevelden opvalt door de prachtig diepblauwe bloemen), de vorm van de vruchten in *dubbeltjeskruid* (in Clinge de benaming voor de Witte krodde (*Thlaspi arvense*), waarvan de vruchtjes inderdaad op ‘dubbeltjes’ (geldstukken) lijken) en de bladvorm in *lamsoor* (de Zeeaster (*Aster tripolium*), met eetbare bladeren die in vorm wel op de oorschelpen van een schaap lijken).

Een andere grote categorie van benoemingsmotieven verwijst naar aspecten van (volks)religie, magie of hekserij. In ons eigen materiaal kwamen echter geen benamingen voor waarvoor de verklaring berust op bijgeloof of religie; misschien ligt dat aan het feit dat magie en volksreligie al geheel tot een verleden behoren en al lang geen significante rol meer spelen in het leven van mensen

(enkele goedgelovige zielen misschien niet te na gesproken). Waarschijnlijk zijn er ook in het noordoostelijke Waasland ooit wel plantnamen geweest in de trant van *jaagt-den-duivel* (Sint-Janskruid (*Hypericum perforatum*), waarvan men eertijds geloofde dat het de duivel uit de woning hield), maar in ons eigen onderzoek kwamen benamingen uit die sfeer in ieder geval niet voor.

Benamingen kunnen ook gebaseerd zijn op allerlei niet-uiterlijke eigenschappen van planten, waaronder een bepaalde geur of smaak: een treffend voorbeeld daarvan is *honingbloem*, in De Klinge gezegd tegen Honingklaver (*Melilotus*), waarvan de bloempjes duidelijk een honinggeur verspreiden en bovendien naar honing smaken als men ze uitzuigt, zoals kinderen vroeger deden (trouwens ook met de bloempjes van de Witte dovenetel). Een schadelijke of zelfs giftige werking kan eveneens een bron van inspiratie zijn: de benaming *borstebezen*, in de omgeving van De Klinge toegepast op de Zwarte nachtschade (*Solanum nigrum*), is zonder twijfel nauw verwant aan de door Paque (1896) vermelde benaming *berstebezen* voor hetzelfde onkruid: *bersten* zou immers ‘sterven door vergiftiging’ betekenen, alluderend op het feit dat de bessen van de Zwarte nachtschade inderdaad giftig zijn. Toch is hier wel enige voorzichtigheid geboden: dit *bersten* kan namelijk ook gewoon ‘barsten’ betekenen, en in dat geval heeft de benaming *borstebezen* misschien wel betrekking op de rijpe bessen, die gemakkelijk openbarsten als men erop drukt.

Een wat speciaal type van benoemingsmotief, dat indirect ook te maken heeft met niet-uiterlijke eigenschappen, bestaat in het ontbreken van enig nut of zelfs een negatieve evaluatie van een plant (bijvoorbeeld als het een hardnekkig onkruid aangaat). Vaak gaat het dan om benamingen die samengesteld zijn uit een ‘neutrale plantnaam’ (in sommige gevallen zelfs de naam van een verwante of vergelijkbare soort die wél nuttig is) en een woorddeel dat eraan voorafgaat en de depreciatie uit-

drukt. Een voorbeeld hiervan is *hondsgras*, een Beverse benaming voor Kweek (*Elymus repens*), één der lastigste akkeronkruiden. Het gedeelte *honds-* drukt daarbij de depreciatie uit: rechtstreeks heeft het dus niets meer met honden te maken, maar is de betekenis als het ware ‘verbleekt’ tot een negatief element. *Hondsgras* is in die zin verwant aan woorden als *hondenweer*, *hondenleven* of *hondsvot*, die we kennen uit de standaardtaal. Dan zijn er benamingen die verwijzen naar zekere toepassingen van de plant in de menselijke cultuur. Zoals hoger al vermeld kan het daarbij gaan om kinderspelletjes; in Beveren en Melsele noemt men de Heermoes (*Equisetum arvense*), een aan de varens verwant onkruid met fijne takjes in kransen, *tiktak*. De verklaring voor die benaming berust op het spelletje dat kinderen vroeger met die kransen van zijtakjes speelden: ze braken de stengel af ter hoogte van zo’n krans, om dan de beide stukken stengel in elkaar rond te draaien zodat de zijtakjes telkens tegen de blaadjes tikten, die zich – eveneens in een krans – rond de stengel bevinden.

Medicinaal gebruik is een mogelijke grond voor benoemingsmotieven die nog meer benamingen heeft opgeleverd: voor de opkomst en veralgemening van de wetenschappelijke geneeskunde was men immers aangewezen op allerlei middeltjes uit de natuur om ziekten te genezen of wonden te verzorgen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de meerderheid van onze inlandse planten in de loop van de geschiedenis wel de één of andere medische toepassing hebben gekend, soms marginaal, soms – zoals bij de Echte kamille (*Matricaria recutita*) – zeer uitgebreid en gevarieerd. De actuele wetenschap wijst dergelijke medische toepassingen meestal af wegens ongegrond, maar toch wordt vandaag nog steeds een groot deel van de geneesmiddelen op basis van plantaardige stoffen geproduceerd.

Een voorbeeld van een benaming die een aloud medicinaal gebruik weerspiegelt is *speenkruid*, in het noordoostelijke Waasland

gezegd tegen de voorjaarsbloeiër die ook officieel Speenkruid (*Ficaria verna*) heet, en verder ook toegepast op de Helmkruidsoorten (*Scrophularia*): de knolachtige delen die deze planten ondergronds vormen, deden blijkbaar denken aan aambeien, en men zag er dan ook een geneesmiddel tegen aambeien – het *speen* – in. Dat past in de zogenaamde signatuurleer, die ervan uitging dat de Schepper in de natuur ‘tekens’ had gestopt voor nuttig gebruik (op die manier werd van de borstelige bloeiwijzen van de Klis (*Arctium*) zelfs een haargroeimiddel gebrouwen).

Verder kunnen ook allerlei andere nuttige toepassingen op dezelfde manier de plantnaamgeving inspireren: de Beverse benaming *konijnenbrood* voor de Gewone berenklaauw (*Heracleum sphondylium*) verwijst bijvoorbeeld overduidelijk naar de geschiktheid van de jonge bladeren van deze plant als konijnenvoer, en met *tabaksblaren* voor Klein hoefblad (*Tussilago farfara*) wordt gezinspeeld op het feit dat men nog in de twintigste eeuw de bladeren van Klein hoefblad rookte bij ontstentenis van echte tabak.

Een volgende categorie benoemingsmotieven heeft te maken met de vermeende herkomst van de plant. Zo wordt het Harig knopkruid (*Galinsoga quadriradiata*) in de omgeving van Beveren *Duits kruid* genoemd, omdat dit onkruid nog maar sedert ongeveer 1920 in onze streken voorkomt en men (verkeerdelijk) dacht dat het meegekomen was in het kielzog van de Duitsers in de Eerste Wereldoorlog. De benaming *Amerikaans kruid* in Verrebroek voor hetzelfde plantje verraadt dan weer het vermoeden dat het niet de Duitsers, maar wel de Amerikaanse bevrijders waren die het Harig knopkruid meebrachten. Dat ligt overigens dicht bij de waarheid, daar Harig knopkruid inderdaad van Amerikaanse origine is.

Ten slotte zijn er, zoals gezegd, nog benamingen die duidelijk niet in de dialectgemeenschap zelf ontstaan zijn, maar ontleend zijn aan een andere taal; dat is ruim op te vatten, aangezien ook de botanische nomenclatuur

wel eens voor benamingen kan zorgen. Weliswaar is de officiële nomenclatuur zoals we ze vandaag kennen (met tweeledige, internationaal geldende, gelatiniseerde namen) pas in de 18^e eeuw ontstaan, toch bestond in wetenschappelijke kringen de gewoonte om planten met Latijnse benamingen aan te duiden al veel langer. Sommige van die benamingen zijn blijkbaar doorgedrongen in de dialecten, al moet daar onmiddellijk bij worden opgemerkt dat dit in de meeste gevallen toch relatief recent gebeurde (gezien het feit dat het gewone volk eeuwenlang analfabeet is gebleven).

Een voorbeeld van een ontlening aan de Latijnse naamgeving is *kalmoes*, dat ook in de standaardtaal wordt gebruikt voor een plant die vandaag – botanisch – *Acorus calamus* heet. Dat is een moerasplant uit het Verre Oosten, met een zeer kruidig aroma en kruipende wortelstokken; ze werd in 1557 ingevoerd in Europa. In Nederlandse teksten vindt men het woord *kalmoes* vanaf 1567, tien jaar nadat de Kalmoes voor het eerst in Europa bekend raakte. *Kalmoes* komt duidelijk van het Latijnse *calamus*, waarmee in de literatuur de plant werd aangeduid; het woord raakte dus ingeburgerd in de dialecten, zoals de Kalmoes zelf ingeburgerd raakte in onze Vlaamse grachten, en is tot vandaag tegelijk ook de standaardbenaming van de plant gebleven.

Uit al deze voorbeelden zou men de conclusie kunnen trekken dat benoemingsmotieven voor plantnamen blijkbaar in netjes afgebakende categorieën uiteenvallen (waarbij er overigens meer zijn dan we hier vermeld hebben, bijvoorbeeld uiterlijke kenmerken van de wortels, zoals in benamingen die op *-pee* eindigen). Als men echter probeert om alle plantnamen in zo'n rigoureuus systeem onder te brengen, dan stelt men snel vast dat de werkelijkheid ook hier complexer in elkaar zit. Zo moet men er in eerste instantie natuurlijk al rekening mee houden dat de meeste

plantnamen uit verschillende delen bestaan, en dat elk onderdeel dus een eigen verklaring behoeft – waarbij men vervolgens ook het verband tussen de delen dient na te gaan. Zo verwijst het deel *bos-* in het Beverse *bosblauwke* voor het fraaie Zandblauwtje (*Jasione montana*) naar de plek waar men Zandblauwtjes kan aantreffen, en heeft het deel *-blauwke* betrekking op de bloemkleur. Maar de vaststelling dat men een indeling van plantnamen op basis van benoemingsmotieven niet al te strak moet houden, berust natuurlijk vooral daarop dat het in sommige gevallen niet goed mogelijk is om benoemingsmotieven accuraat te beschrijven. Dat is immers vrij vaak het geval, en kan verschillende oorzaken hebben. Zo is het soms niet duidelijk tot welke categorie van benoemingsmotieven een plantnaam (of deel ervan) behoort: moeten we bijvoorbeeld *kerkebloemeke* voor het Madeliefje (*Bellis perennis*), o.a. gezegd in Kallo, interpreteren als 'het bloempje dat vaak tussen het gras van kerkpleinen groeit', of heeft dat element 'kerk' iets te maken met de christelijke 'deugdelijkheid' van dit plantje, dat eertijds in verband gebracht werd met Pasen en de Maagd Maria?

Het is ook mogelijk een benoemingsmotief oorspronkelijk wel van toepassing was, maar later niet meer, omdat men dezelfde benaming voor een andere plant is gaan gebruiken. De Wilde cichorei (*Cichorium intybus*) heet in o.a. De Klinge bijvoorbeeld *witloof*, omdat deze plant de wilde stamvader is van het witlof dat we als typisch Belgische groente zo goed kennen. Maar de bladeren van die groente zijn wit omdat ze door de mens gebleekt worden, wat bij de Wilde cichorei natuurlijk niet gebeurt. De Wilde cichorei heeft dus helemaal geen 'wit loof'. In dit voorbeeld is de overdracht van een benaming van één plant op een andere nog 'beperkt' gebleven, in die zin dat Wilde cichorei en witlof in wezen twee verschijningsvormen van dezelfde plantensoort zijn, maar het is net zo goed mogelijk dat zo'n overdracht plaats-

vindt tussen totaal niet verwante plantensoorten, waarbij in een aantal gevallen zelfs niet meer te achterhalen is wat precies de grond is voor de overdracht.

Een voorbeeld daarvan wordt ons in Verrebroek geleverd door de benaming *pastoepen*, die er gebruikt wordt ter aanduiding van de al ter sprake gekomen Haagwinde. Nu is *pastoeten* in het Antwerpse dialectgebied een benaming voor een heel andere plant: de Hyacint (*Hyacinthus orientalis*), het bekende bolgewas dat in het voorjaar bloeit. *Pastoepen* is vrijwel zeker hetzelfde woord als *pastoeten*, alleen is de *t* om onduidelijke redenen een *p* geworden (mogelijk heeft dat te maken met de vorm van de Haagwindebloemen, en moet er een verband gezocht worden met het woord *toepen*). Het probleem is in dit geval echter dat het volslagen duister is waarom precies een benaming voor de Hyacint op de Haagwinde is overgegaan: er bestaat tussen beide plantensoorten

geen enkel logisch verband, althans niet meer dan er tussen diezelfde Haagwinde en pakweg de Mannetjesorchis zou bestaan (namelijk dat ze allebei gekleurde, mooie bloemen dragen).

In het uiterste geval is zelfs helemaal niet te achterhalen wat het benoemingsmotief voor een bepaalde plantnaam is geweest, en moet men elke verklaring schuldig blijven. Zo wordt de Pinksterbloem (*Cardamine pratensis*) in De Klinge *koffiebloem* geheten, een benaming die qua betekenis en oorsprong compleet ondoorzichtig is; er is zelfs geen enkele werkelijk geloofwaardige hypothese te vinden waarom men de Pinksterbloem klaarblijkelijk met koffie is gaan associëren. Misschien wijst dat element *koffie* wel op een gebruikswijze die in de loop van de geschiedenis geheel in de vergetelheid is geraakt, wat eens te meer onderstreept hoe boeiend en nuttig plantnamenonderzoek in de dialecten kan zijn.

BIBLIOGRAFISCHE VERWIJZINGEN

- BROK (H.), *Van Vergeet-mij-nietje tot Gebroken hartje. Over de herkomst van bloem- en plantnamen in de Nederlandse taal*, 1993, uitgeverij BZZTôH
- DEVOS (M.) en DE CALUWÉ (J.), Universele tendensen in de lexiconstructuur van de Nederlandse dialecten? *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*. 47 (1993).
- PAQUE (E.), *De Vlaamsche Volksnamen der Planten van België, Frans-Vlaanderen en Zuid-Nederland. Met aanduidingen der toepassingen en der genezende eigenschappen der planten*, 1896, uitgeverij Wesmael-Charlier
- VAN DEN HEEDE (V.), De dynamiek van de hedendaagse dialecten vanuit cognitief-semantisch oogpunt: een verkenning. *125 Jaar Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1997